

21. **Шевченко А. Ю.** Д. П. Пойда як історик селянського руху на Катеринославщині у пореформену добу // Питання аграрної історії України та Росії : матеріали шостих наук. читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди / А. Ю. Шевченко. – Д., 2007. – С. 36–40.

22. **Шевченко А. Ю.** Маловідома сторінка наукового життя Д. П. Пойди // Питання аграрної історії України та Росії : матеріали п'ятих наук. читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди / А. Ю. Шевченко. – Д., 2004. – С. 58–61.

23. **Шляхов О. Б.** Спогади про Д. П. Пойду] // Дмитро Павлович Пойда (1908–1992) : біобібліографічний покажчик (до 100-річчя від дня народження) / О. Б. Шляхов; укл.: В. В. Іваненко та ін. – Д., 2008. – С. 61–62.

24. **Якунин В. К.** Воспоминания о Д. П. Пойде // Дмитро Павлович Пойда (1908–1992) : біобібліографічний покажчик (до 100-річчя від дня народження) / В. К. Якунин; укл.: В. В. Іваненко та ін. – Д., 2008. – С. 57–61.

Надійшла до редколегії 01.12.2010

УДК 930.1+930.2

В. В. Ващенко*, В. А. Дмитрієва*, Ю. А. Святець*, Р. В. Топка**

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**Кримський гуманітарний університет (Ялта)

PRIMUM VIVERE – PRIMUM AGERE

**(до 60-річчя від дня народження доктора історичних наук,
професора Віталія Васильовича Підгаєцького)**

Проналізовано науковий доробок історика, джерелознавця, філософа, засновника української школи кліометристів, професора В. В. Підгаєцького. Розглянуто його основні ідеї з теорії та методології історичного джерелознавства, гносеологічні принципи історичної науки.

Ключові слова: знак, знання, інформація, історичне джерелознавство, кліометрика, масові джерела, методологія, модель, наукова гіпотеза, парадигма, соціальна система, структура джерельної бази, теорія, триади, емерджентність, епістемологія.

Проанализировано научное наследие историка, источниковеда, философа, основателя украинской школы клиометристов, профессора В. В. Подгаецкого. Рассмотрены его основные идеи по теории и методологии исторического источниковедения, гносеологические принципы исторической науки.

Ключевые слова: знак, знание, информация, историческое источниковедение, клиометрика, массовые источники, методология, модель, научная гипотеза, парадигма, социальная система, структура источниковой базы, теория, триады, эмерджентность, эпистемология.

The scientific heritage of the historian, of the sources researcher, the philosopher, the founder of the Ukrainian cliometrics school, professor V. V. Podgaetsky is analysed. Its basic ideas under the theory and methodology of a historical source study, gnoseological principles of a historical science are considered.

Key words: a sign, knowledge, the information, a historical source study, cliometrics, mass sources, methodology, model, a scientific hypothesis, a paradigm, social system, structure of source bases, the theory, triads, emergency, epistemology.

Felix, qui potuit rerum cognoscere causas

Vergilius

Ars longa, vita brevis est

Ἰπποκράτης

У серпні 2011 р. виповнилося б шістдесят років нашому вчителю доктору історичних наук, професору кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства Віталію Васильовичу Підгаєцькому. Але, на жаль, ось уже сім довгих ро-

ків немає серед нас засновника української школи кліометрики та історичної інформатики. Віталій Васильович за трагічних обставин після кількадечної боротьби його рідних за життя в реанімаційному відділенні Дніпропетровської обласної клінічної лікарні імені Мечникова сніжної пори пішов з життя напередодні католицького дня Святого Валентина 2004 р. На жаль, ступінь ураження інсультом п'ятидесятирічного чоловіка виявився, як написали у висновках лікарі, «несумісним із життям».

Минуло сім років, але й сьогодні боляче згадувати тризну по нашому наставнику, бо надто наглою була смерть, надто великою була наша неухважність до того, хто зробив нас такими, ким ми сьогодні є. Минуло сім років, і варто зізнатися, що мав таки рацію Віталій Васильович, який автобіографічно неодноразово повторював відомий афоризм: «Немає пророка у своїй вітчизні!». Минуло сім років, і, сподіваємося, ми маємо право пом'янути «незлим, тихим словом» життя, справи, ідеї і задуми нашого Вчителя. Сподіваємося, читач вибачить нам сентиментальний і не вповні науковий стиль цього, як він полюбляв казати, «есею». До того ж сам Віталій Васильович при всьому його захопленні «історією в цифрах» стверджував: «Історія – це людина в минулому і минуле в людині» [16, с. 238], а також наполягав на тому, що історик насамперед мусить бути моральним, а його дослідження – етичним. Важливо зауважити, що при всьому захопленні В. В. Підгаєцьким точними методами та системним підходом до вивчення історичних явищ і процесів, саме гуманітарний складник творчого процесу для нього був пріоритетним.

Творчість самого Віталія Васильовича Підгаєцького була автобіографічною і науковою водночас. Як історик і як джерелознавець, вже маючи неабиякий досвід застосування математичних методів в історичних дослідженнях, уважав, що «історія – це культура у найширшому розумінні цього слова, й вона може існувати в різних варіантах: і як наука, і як мистецтво, і як міф, і як казка» [17, с. 251; 18, с. 239]. Як методолог і як філософ історичної науки у своїх розвідках, він звертався до гуманітарного досвіду попередників та сучасників. Його праці насичені цитатами видатних діячів культури, мистецтва, освіти, політики та науки. Обдумуючи проблеми історичного пізнання, В. В. Підгаєцький дійшов парадоксального висновку про те, що вони так чи інакше знайшли свій відбиток у різних сферах діяльності та пізнання людини. Він зауважував: «Намагаючися працювати професійно, я доволі жорстко структурую свої тексти та їхні фрагменти (разом з тим і цитати), які інколи видаються вдалим або невдалим експромтом, або випадковостями, які насправді суть результати ретельно продуманих «кроків» [12, с. 179]. Цитуванню історик відводив особливу роль, оскільки вважав, що у такий спосіб, по-перше, вдається «створити знайоме та звичне для гуманітаріїв і «традиційних істориків» (звичай, опонентів кліометричного співтовариства) змістовне та оповідне «тло» [12, с. 179]; по-друге, подібно до збільшувального скла сконцентрувати «увагу читачів на тонкощах та нюансах» завдяки «парадоксалізації, «загостренню» певних пізнавальних ситуацій або проблем» [12, с. 179]; по-третє, продемонструвати «одне з правил «гарного тону» для вченого, своєрідне свідчення про його загальноосвітнє, спеціально-наукове та культурне «виховання» [12, с. 179]. Скориставшись такою аргументацією В. В. Підгаєцького, візьмемо на озброєння його стиль для розкриття змісту його епістемологічних ідей.

Багато що з його творчого доробку через різні причини та обставини залишається, говорячи словами самого ж історика, «не затребуваним» у зв'язку з тим, що більшість «традиційних істориків» звикли працювати так, як це їм видається комфортним. Як аргумент зазвичай можна почути, що дослідження історика – це творчий процес, який не може зводитися до «виконання ними доволі чітко означених правил наукового дослідження», оскільки в такому разі «історії може загрожувати повна заформалізованість, а істориків – перспектива перетворення з

творчої особистості на «людину у формулярі» [18, с. 239]. В. В. Підгаєцький дав надзвичайно мудру відповідь на таку концепцію самозахисту, навівши контраргумент зі сфери мистецтва: «Чи можна, наприклад, вважати заформалізованими, позбавленими індивідуальності та волі для її реалізації авторів різних музичних творів, осіб, хто творять музику за допомогою лишень семи нот, які записують за визначеними правилами на стандартному нотному стані?» [18, с. 239]. Тобто, не відкидаючи творчої компоненти у діяльності історика як митця, В. В. Підгаєцький вважав непротирічною для історика як науковця спроможність до роботи за чіткими правилами (методами). Більше того, він вважав, що насправді всі історики діють за такими правилами інтуїтивно, не даючи в тому собі звіту.

Доля в різний час і по-різному зводила нас з В. В. Підгаєцьким, але всіх єднало прагнення до пошуку відповідей на «кляті питання історії» [12, с. 180; 13, с. 20; 1]. Історик, який виявив зацікавлення до перспектив математичних методів та комп'ютерних технологій дослідження історії, мимоволі довелося стати філософом і методологом історичної науки. Йому не давало спокою «немилосердне питання про те, а чого ж я (В. В. Підгаєцький. – *Авт.*) можу навчити їх (учнів. – *Авт.*), окрім того, що вони самі можуть прочитати в підручниках?» [12, с. 180]. Його досвід аналізу статистичних джерел математичними методами дав підстави для трюїстичного висновку: «Якщо бажаєш нагодувати людину – дай їй риби, якщо ж бажаєш навчити людину жити – дай їй сіть». На думку В. В. Підгаєцького, наставник має дати учню інструментарій для його творчості, а не примушувати повторювати (копіювати) власні твори, або гірше того – «розтирати фарби». Ми назвали висновок трюїстичним, бо він справді відомий людству здавна. Одні стверджують, що цей афоризм дійшов до нас з Давнього Китаю, інші – з Біблійного сюжету. Але цей трюїзм завдяки ідейному осмисленню В. В. Підгаєцького набув нового значення для історичної науки. Більшою мірою він відомий як «Ефект Журдена», сутність якого історик визначав як проміжну дихотомічну ситуацію, «що виникає у процесі пізнання і містить у собі потенційну можливість для дослідника перейти з одного рівня пізнання на інший, більш високий, задля чого йому необхідно перейти від інтуїтивного («стихійного») використання того чи іншого методологічного підходу або методу дослідження до усвідомленого, тобто стати «іншим, тим же самим». У протилежному випадку він залишається на попередньому рівні своїх пізнавальних можливостей» [21, с. 93; 11, с. 100]. Сюжет з героєм Мольєра для В. В. Підгаєцького був автобіографічним і пов'язаний із роздумами історика про роль моделювання в історичних дослідженнях: «Логіка міркувань була наступною: писемні історичні джерела створені людьми, тобто вони є описовими або кількісними моделями систем, що існували у минулому; зміст процесу їх дослідження можливо визначити як моделювання; результатом роботи історика є модель минулого» [11, с. 99–100]. Він писав, що «майже інтуїтивно, як результат суб'єктивного переосмислення автором його власного емпіричного досвіду» [11, с. 101] обрав термін «тріада» для цього силізму, названому ним як «тріада Олівії Рікі». Пошук відповіді на одне «кляте питання історії» породило не тільки точку інтелектуальної біфуркації у форматі «Ефекту Журдена», а й її епістемологічне осмислення у вигляді «тріади Олівії Рікі».

Такий трюїстичний принцип В. В. Підгаєцький дослідив досить детально, виявивши його аналоги в різних сферах світобачення і світовідображення: літературознавстві, семіотиці, філософії, фізиці тощо. Тріади, на думку історика, є основами систем. У тому числі й такої системи, як розроблена ним методологічна парадигма джерелознавства (далі – МПД). Учений пояснював: «Поява у складі МПД саме таких чинників, як системна, модельна, знакова методології пояснюється тим, що метою дослідження джерелознавця у будь-якому випадку, тобто незалежно від того, досліджує він окрему людину чи певну людську спільноту, є визначення якісної своєрідності саме соціальної системи, інформація про яку дійшла до нас

переважно у вигляді текстів або статистики, які прийнято називати знаковими моделями і методи вилучення інформації з яких відрізняються між собою» [9, с. 78].

Сформульована у такий спосіб МПД дозволила В. В. Підгаєцькому дещо інакше поглянути на мету та об'єкт історичного джерелознавства. Історик дійшов висновку, що «метою джерелознавства, так само як і метою історіографії, є прирощення знань про минуле людини». Як дослідник він стверджував, що специфіка джерелознавства полягає в тому, що воно «займається саме «переробкою», структуралізацією «інформації», що міститься в історичних джерелах, й поданням її у вигляді «знань», тобто у вигляді історичних фактів, понять, гіпотез, теорій» [15, с. 121]. Відтак, об'єкт історичного джерелознавства він визначав як троїсту систему, яка «включає в себе як підсистеми: 1) власне історичне джерело – носій інформації, його аналіз на рівні так званої «зовнішньої критики»; 2) інформацію про минуле людини, що міститься у джерелі, її структуралізацію, подання у вигляді знань (з допомогою так званої «внутрішньої критики»); 3) методи, з допомогою яких здійснюється аналіз джерела» [15, с. 121]. Ця троїстість реалізує так би мовити гносеологічну точку біфуркації в історичній науці. Як джерелознавець В. В. Підгаєцький вважав, що досягти мети джерелознавства, тобто прирощення знань про минуле, «можливо, наприклад, шляхом уведення до наукового обігу невідомих раніше джерел та вивчення їх вже відомими методами або, навпаки, аналізуючи вже відомі джерела новими, разом з тим і запозиченими з інших наук методами» [15, с. 122]. Іншими словами, історик має можливість скласти собі уявлення про минуле екстенсивно розширюючи джерельну базу дослідження або ж інтенсивно експлуатуючи вже введену до наукового обігу.

Чому український джерелознавець таку ретельну увагу приділив розмежуванню альтернативних шляхів історичного пізнання? Річ у тім, що історія як наука доволі консервативна, а історики в більшості своїй доволі скептично ставляться до різних методологічних експериментів зі своїм предметом. Тому наголос В. В. Підгаєцького на тому, що історичне пізнання може й не потребувати пошуку додаткових джерел, потребував відповідного обґрунтування предметного простору для реалізації. На його думку, такий простір створив базу для окремої галузі історичного пізнання – кліометрики. Учений писав: «Заявлена нами позиція знайшла своє відображення, наприклад, у тому, що для визначення предметного простору кліометрики вживають вже наявні й визнані кліометричним співтовариством терміни (зокрема, термін «масові джерела»), проте, подекуди, їхній сутнісно-змістовний смисл уточнюється» [15, с. 122].

Слід зауважити, що саме В. В. Підгаєцький, уважно проаналізувавши два підходи (І. Д. Ковальченка [3, с. 4; 4, с. 119] та Б. Г. Литвака [5, с. 5]) до визначення поняття «масові джерела», вніс уточнення не тільки цієї дефініції, а й показав неадекватність терміну «унікальні джерела» як їх альтернативи. Як джерелознавець, він звернув увагу на те, що «унікальними вважають саме одиничні джерела про певну соціальну систему, які містять у собі інформацію про неї, відсутню в інших джерелах» [10, с. 57; 7, с. 249]. Але водночас він поставив питання, до якої ж категорії відносити, наприклад, публікацію статистичних даних про населення міст України за матеріалами перепису 1926 р.: масового чи унікального? На сьогодні збереглося кілька примірників такого видання. Здавалося б це унікальне джерело, оскільки в ньому наявна інформація, якої бракує іншим документам. Але таке видання містить детальні дані про 402 населених пункти, тобто про масу об'єктів. Водночас, В. В. Підгаєцький звернув увагу на той факт, що завжди можна виявити такі джерела, що містять у собі інформацію, яку можна знайти в інших, відмінних за формою, знаковою системою чи матеріалом носія документах та пам'ятках. У зв'язку з цим він увів до наукового обігу поняття «самодостатні джерела» та «ординарні джерела», які вносять ясність у палітру інформаційного наповнення джерел. За визначенням науковця, «Самодостатні джерела здатні

відображати інформацію про соціальні системи самостійно, без залучення інших джерел; **масові** – здатні відображати певні системи лише тоді, коли вони внаслідок цілеспрямованої діяльності дослідника зібрані разом і представлені у вигляді системи» [10, с. 62; 7, с. 250]. Тобто «масовість» та «самодостатність» у розумінні В. В. Підгаєцького – суть властивості носіїв інформації (джерел) відображати певні соціальні системи [10, с. 55; 7, с. 244, 254–257]. Індикатором «масовості» джерелознавець уважав емерджентність, яка «проявляється у тому (а емерджентність – це поява нової якості), що лише зібрані разом окремі носії інформації здатні відобразити інформацію про структуру і функції певних систем» [10, с. 61; 7, с. 249]. Поряд з дихотомією «масовість – самодостатність» науковець увів і проінтерпретував дуальність «ординарні – унікальні» джерела. Ординарними він запропонував називати джерела «звичайні, з точки зору цінності інформації, яку вони містять у собі і якій можливо знайти аналог в інших джерелах» [10, с. 61; 7, с. 249]. Унікальні ж джерела В. В. Підгаєцький вважав за необхідне також визначати в інформаційно-аксіологічному просторі, відносячи до цієї категорії такі з них, «які містять в собі інформацію про певну соціальну систему, яку не можна знайти в інших джерелах» [10, с. 61; 7, с. 249]. Відтак дослідник дійшов логічного і принципового висновку: «**Унікальність і ординарність** – це категорії, які визначають не властивості носіїв інформації, а властивості самої інформації, яка міститься в них» [10, с. 62; 7, с. 250].

Як бачимо, «Ефект Журдена» збагатив історичне джерелознавство точними дефініціями масового і самодостатнього, ординарного та унікального джерела. Дієвістю «ефект» завдячує введень В. В. Підгаєцьким методологічній парадигмі джерелознавства, яка синтезує системну, модельну та знакову методології. У такий спосіб історична наука комфортно вписується в простір історичного пізнання, а відтак, за словами науковця, «можна наочно переконатися та побачити те, як перетинаються, взаємодіють та вписуються у загальнонауковий простір власне джерелознавчі проблеми» [19, с. 175].

Опертя на системну методологію дозволило В. В. Підгаєцькому ввести до наукового обігу дефініції понять «джерельна база як система» та «структура джерельної бази». Власне останнє поняття було раніше визначене видатним українським джерелознавцем М. П. Ковальським, який, виявляючи та досліджуючи джерела з соціально-економічної історії України XVI – першої половини XVII ст., систематизував їх за різними ознаками. Узагальнюючи власний емпіричний досвід роботи зі значним комплексом документів, М. П. Ковальський писав: «структура джерельної бази ... являє собою сукупність (систему) джерел різних родів (документальні та оповідні (нарративні)), видів та різновидів, які мають відмінний рівень оригінальності (оригінали, списки, варіанти, редакції, копії, копіаруші та ін.), різняться нагромадженням акумульованої інформації (сумаріуші, реєстри, регенти та ін.), інтенсивністю побутування (масові джерела), їх повторюваністю (рідкісні, поодинокі пам'ятки та ін.)» [2, с. 6]. Це визначення структури джерельної бази унікальне тим, що на колишньому радянському просторі в історичній науці М. П. Ковальський інтуїтивно сформулював дефініцію, яка цілком відповідає сучасному об'єктно-орієнтованого підходу в пізнавальній сфері. У такий інтерпретації поняття «структура джерельної бази» формує уявлення про систему взаємопов'язаних класів (фасет).

В. В. Підгаєцький, даючи визначення цьому ж поняттю, виходив із системної методології, згідно з якою під структурою розуміють множини (взаємозв'язків між елементами системи. Відтак, стверджував науковець, «структура не може існувати поза системою, а отже поряд з терміном «структура джерельної бази» має існувати термін «джерельна база як система», який відносно першого («структури джерельної бази») постає як вихідне, базове, первинне поняття» [19, с. 175]. Оскільки система має не тільки певну структуру, а й виконує відповідні функ-

ції, то, на думку В. В. Підгаєцького, саме в цьому ключі й слід шукати відмінності між «структурою» та «системою» джерельної бази. За визначенням ученого «джерельна база як система – це сукупність носіїв інформації (а отже і сукупність інформації), яку залучає історик для вивчення соціальних систем, тоді як структура джерельної бази – це сукупність знань про досліджувані системи, знань, які він спроможний видобути з інформації про системи й подати у вигляді їх (систем) моделей» [19, с. 176]. Такий підхід до поняття «структури джерельної бази» звільняє його від гносеологічної інваріантності. В. В. Підгаєцький зазначав, що за наведеного тлумачення різні автори, які опрацьовуватимуть одну й ту ж джерельну базу як систему, залежно від цілей і завдань вивчення даватимуть відмінні знання, які «з різним рівнем достеменності й репрезентативності відображають її (соціальної системи. – *Авт.*) якісну своєрідність» [19, с. 176]. Таке розуміння історичного дослідження дало підстави джерелознавцеві дійти висновку про те, що «виявлення та реконструкція структури джерельної бази ... є не що інше, як побудова цілого ланцюжка ієрархічно впорядкованих її моделей» [19, с. 176]. І лише в разі достовірного знання про досліджувану систему є підстави стверджувати, що «модель структури шуканої системи, зафіксованої в носіях інформації, та структура джерельної бази в історичному дослідженні збігаються» [19, с. 176].

І ось коло замикається. Через визначення поняття «структура джерельної бази» ми виходимо на поняття «структури шуканої системи, зафіксованої в носіях інформації». Про які шукані системи мова? Йдеться про предмет історії. На переконання В. В. Підгаєцького історія як наука «вивчає соціальні системи (конкретних людей та їх спільноти), результати їх діяльності (системи ідей, теорій, різні громадські, державні, політичні структури та ін.), а також те, що зазвичай називають історичним досвідом» [20, с. 129]. За його концепцією, «у центрі уваги історії як науки має перебувати конкретна людина» [20, с. 129], бо «минуле ніколи не минає і нікуди не зникає, воно назавжди залишається з нами, й ми самі суть його реальне віддзеркалення» [20, с. 130]. Мало хто з істориків звернув увагу на цей закон збереження історичності, сформульований В. В. Підгаєцьким. Адже в такий спосіб учений пояснив, що дає нам підстави взагалі говорити про те, що відбувалося в минулому, якщо ми самі не були свідками, тим паче учасниками, такого минулого.

Більше того, саме істориків, стверджував В. В. Підгаєцький, належить честь робити тексти історичними джерелами, оскільки «мета прочитання тексту може не збігатися з метою його створення, призначенням «за життя» і в результаті може відбутися своєрідне переструктурування істориком ієрархії цінностей в інформаційному просторі тексту», «історик вимушений не тільки досягнути смислу тексту, а й «уявляти» його» [14, с. 220]. Учений стверджував, що «ми «бачимо» у тексті не те, про що він повідомляє насправді й що було актуальним для його сучасників і авторів, а те, що вважаємо актуальним для свого часу, тобто «історичний текст» – це текст, частина якого приречена на «не прочитання» [14, с. 220–221], тому що час «робить реальним об'єктом наших досліджень не саме минуле, а його знакові моделі – своєрідні інформаційні посередники між минулим та сучасним» [14, с. 221]. А відтак історик повинен усвідомити парадоксальну сентенцію, на яку звернув увагу В. В. Підгаєцький: «численних, разом з тим і важливих для нашого розуміння минулого «фактів» може бракувати в джерелі, оскільки вони були «непомітні» для їхніх авторів з причини своєї буденності, звичності для них» [14, с. 225], оскільки «незвичайне не меншою мірою, ніж звичайне (буденне) може бути не помічене автором джерела і не так з причини «злісного авторського задуму», як з причини стандартного для певного соціуму (водночас і для наукового) світосприйняття» [14, с. 225].

Автор перекодує реальність у текст відповідно до того семіотичного простору, в рамках якого сформувалася його культура мислення або технологія фік-

сації уявлень. А будь-яка технологія передбачає перш за все певний відбір матеріалу. «А причиною такого відбору того, що ми фіксуємо в текстах з допомогою «понять» власні уявлення про одні факти й не помічаємо при цьому інші, – на думку В. В. Підгаєцького, – є наші спогади, жахи та передчуття, які у кожного з нас відмінні, як і відмінне у нас те, що ми називаємо «життєвим досвідом» – наш біль, втрати та нездійснені мрії» [14, с. 225]. Це ще один аргумент на користь гуманітарної складової методологічної парадигми джерелознавства, а точніше – наукового історичного пізнання. Науковець назвав елементи науковості історії, серед яких: відтворюваність результату; спостереження (описування) або експеримент; тлумачення використаних термінів; програма дослідження; визнання варіативності розв'язання певної проблеми [8, с. 42–43].

Така концепція історичного пізнання дозволила В. В. Підгаєцькому провести грань між поняттями «інформація» та «знання». Учений стверджував: «Інформація набуває властивості знань лише тоді, коли вона певним чином перероблена і представлена людиною у вигляді певних понять, змістовних категорій, визначень, тобто репрезентована у вигляді таких інформаційних структур, які людина здатна розпізнати і зрозуміти» [6, с. 66]. При цьому він висловив тезу, що найзручнішим способом «структуралізації, упорядкування, збереження та передавання знань може бути теорія» як «узагальнення наукового досвіду та подання його результатів (знань) у доволі стислому, сублімованому вигляді» [14, с. 227]. Для історичної науки В. В. Підгаєцький запропонував таку тріаду: теорія знання – теорія пізнання – теорія інтерпретацій. Теорія знання, за концепцією науковця, – це множина фактів, визначень, сентенцій, які вважають доведеними та верифікованими результатами практичної діяльності людей і які протягом певного часу вважають такими, що не потребують доказів та підтверджень. Тобто йдеться про наукові гіпотези, які протягом певного часу відіграють роль наукових аксіом [14, с. 227–228]. Теорія пізнання, за визначенням В. В. Підгаєцького, – це знання про методології, методи, методики, технології та інструменти історичного дослідження [14, с. 228]. Теорія інтерпретацій – це сприйняття та уявлення про минуле на різних рівнях фіксації – від наукового до буденного, що, на думку вченого, можна певною мірою ототожнити з історіографічною традицією [14, с. 228]. Уведення В. В. Підгаєцьким до тріади теорій історичної науки теорії інтерпретацій було зумовлене тим, що «для історичної науки важливими й цікавими є не тільки знання, а й «незнання» про минуле» [14, с. 228], оскільки на його переконання «історія – це те, що насправді було з людиною в минулому і те, чого не було, але в уяві й наших попередників, і наших сучасників сприймається як факт, що реально відбувся» [14, с. 228].

У даному есе ми свідомо оминули безпосередній практичний внесок Віталія Васильовича Підгаєцького у формування та розвиток української кліометрики, вважаючи за необхідне концентровано висвітлити його загальну концепцію теорії та методології історичного пізнання.

Бібліографічні посилання

1. Злобин Е. В. Проклятые вопросы, или что общего у Лейдена с Днепропетровском? (Лора Палмер как зеркало мировой клиометрики) / Е. В. Злобин // Инф. бюл. Ассоциации «История и компьютер». – М., 1996. – № 19. – С. 178–181.
2. Ковальский Н. П. Источники по социально-экономической истории Украины XVI – первой половины XVII века : учеб. пособ. / Н. П. Ковальский. – Д., 1982.
3. Ковальченко И. Д. Задачи изучения массовых источников / И. Д. Ковальченко // Массовые источники по социально-экономической истории России периода капитализма : учеб. пособ. – М., 1979.
4. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. – М., 1987.

5. **Литвак Б. Г.** Очерки источниковедения массовой документации XIX – начала XX в. / Б. Г. Литвак. – М., 1979.
6. **Підгаєцький В. В.** Історія і джерелознавство, інформація і знання / В. В. Підгаєцький // Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України XX століття : навч. посіб. / В. В. Підгаєцький. – Д., 2000. – С. 59–67.
7. **Підгаєцький В. В.** Масові і самодостатні джерела у джерелознавчому дослідженні / В. В. Підгаєцький // Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України XX століття : навч. посіб. / В. В. Підгаєцький. – Д., 2000. – С. 241–250.
8. **Підгаєцький В. В.** Передмова / В. В. Підгаєцький // Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України XX століття : навч. посіб. / В. В. Підгаєцький. – Д., 2000. – С. 41–44.
9. **Підгаєцький В. В.** Системна методологія як гіпотеза, як підсистема методологічної парадигми джерелознавства / В. В. Підгаєцький // Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України XX століття : навч. посіб. / В. В. Підгаєцький. – Д., 2000. – С. 77–90.
10. **Підгаєцький В. В.** Теорія і методологія джерелознавства з історії України XX ст. : конспект лекцій / В. В. Підгаєцький. – Д., 1996.
11. **Підгаєцький В. В.** Цифри і речі. До обґрунтування методології кліометрики / В. В. Підгаєцький // Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України XX століття : навч. посіб. / В. В. Підгаєцький. – Д., 2000. – С. 99–115.
12. **Подгаецкий В. В.** Аналогии, сходства, отражения и отзвуки или улыбка без кота (о точных и неточных науках и о биосоциальной природе моделирования) / В. В. Подгаецкий // Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України XX століття : навч. посіб. / В. В. Підгаєцький. – Д., 2000. – С. 178–186.
13. **Подгаецкий В. В.** Аналогии, сходства, отражения и отзвуки, или улыбка без кота (о точных и неточных науках и о биосоциальной природе моделирования) / В. В. Подгаецкий // *Круг идей: макро- и микроподходы в исторической информатике*: тр. 5-й конф. Ассоциации «История и компьютер» : в 2 т. – Минск, 1998. – Т. 1. – С. 18–26.
14. **Подгаецкий В. В.** Загадка Манфреда Таллера или что «исторического» в историческом источнике? / В. В. Подгаецкий // Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України XX століття : навч. посіб. / В. В. Підгаєцький. – Д., 2000. – С. 220–231.
15. **Подгаецкий В. В.** Клиометрика: axiomata minora (Версия 3. Предметное пространство) / В. В. Подгаецкий // Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України XX століття : навч. посіб. / В. В. Підгаєцький. – Д., 2000. – С. 116–128.
16. **Подгаецкий В. В.** Микроистория в познавательном пространстве общенаучного исследовательского опыта. Версия 3 / В. В. Подгаецкий // *Инф. бюлл. Ассоциации «История и компьютер»*. – М., 2006. – № 33: Май 2006 г. – С. 237–246.
17. **Подгаецкий В. В.** Парадигма «система-модель-знак» в познавательном пространстве аксиомы И. Д. Ковальченко / В. В. Подгаецкий // *Матер. науч. чтений памяти И. Д. Ковальченко*. – М., 1997. – С. 243–252.
18. **Подгаецкий В. В.** Парадигма «система-модель-знак» в познавательном пространстве И. Д. Ковальченко / В. В. Подгаецкий // Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України XX століття : навч. посіб. / В. В. Підгаєцький. – Д., 2000. – С. 232–240.
19. **Подгаецкий В. В.** Социальная структура как скульптура для слепых. Версия 3. Summary // Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України XX століття : навч. посіб. / В. В. Підгаєцький. – Д., 2000. – С. 165–178.
20. **Подгаецкий В. В.** Числа и мысли или утопия? (дидактика, теория и методология клиометрики) / В. В. Подгаецкий // Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України XX століття : навч. посіб. / В. В. Підгаєцький. – Д., 2000. – С. 128–142.
21. **Подгаецкий В. В.** «Эффект Журдена» или история как метафора прошедшего времени / В. В. Подгаецкий // *Методологические пробл. ист. науки* : матер. науч. конф. Минск, жовтень 1992 р. / под ред. В. Ф. Кушнера. – Минск, 1993. – С. 93.

Надійшла до редколегії 13.02.2011